COLM TÓIBÍN

Thomas Mann, avagy hogyan kényeztessük újabb módszerekkel a gyerekeinket

Thomas és Katia Mann-nak hat gyereke született. Korán nyilvánvalóvá vált, hogy Katia másodszülöttüket, az 1906-ban született Klaust szerette leginkább, Thomas pedig a legidősebbet, az 1905-ben született Erikát és az 1918-ban született Elisabethet. A többi három az épphogy megtűrtek: az 1909-ben, 1910-ben, illetve 1919-ben született Golo, Monika és Michael. Erika felidézi az első világháborús élelmiszerhiány egy epizódját, amikor mindent be kellett osztani, az asztalon pedig egyetlen füge maradt. „Mit tett erre édesapám? Fogta ezt a fügét és nekem adta... a többi három gyerek elrémülten bámult, apám pedig nyomatékosan és szentenciózusan kijelentette: »A gyerekeket idejekorán hozzá kell szoktatni az igazságtalansághoz.«"

Voltak dolgok, amelyek a családban hagyományozódtak. Például a homoszexualitás. Maga Thomas Mann nagyobbrészt meleg volt, ahogy a naplók világossá teszik. Hasonló volt a helyzet három gyerekével: Erikával (aki szintén nagyobbrészt volt az; többek között Bruno Walterrel tett kivételt), Klausszal és Golóval. Ugyancsak családi téma volt az öngyilkosság. Thomas Mann mindkét nővére öngyilkos lett, ahogyan fiai, Klaus és Michael is, és bátyjának, Heinrichnak a második felesége. Családban maradt a gerontofília is. Bruno Walter majdnem egyidős volt Erika apjával, amikor Erika viszonyt kezdett vele; Elisabeth pedig 1939-ben feleségül ment a nála harminchat évvel idősebb Giuseppe Antonio Borgese irodalomkritikushoz.

Ott van végül még egy aprócska dolog: az incesztus. Ez meglehetősen élénk érdeklődést váltott ki épp a Mann írásaiban szereplő incidenseknek köszönhetően. *A Varázshegy árnyékában* című, a Mann-családról írt hasznos és szerethető munkájában Andrea Weiss írja: „Hogy Katia és Klaus Pringsheim pontosan mennyire szerették egymást, nyilvános pletykák és magánjellegű mizéria tárgya volt, különösen amikor Thomas Mann alig néhány hónappal Katiával kötött házassága után egyik novellájában felhasználta feleségének a fivérével való kapcsolatát." A novella – *A Wälsung-vér* – egy ikerpár, fivér és nővér vérfertőző kapcsolatáról szól; Katia apja megpróbálta a publikálását megakadályozni.

Hasonló híresztelések keringtek Erika és Klaus kapcsolatáról is; ezeket Klausnak a testvérszerelemmel foglalkozó darabja, *A testvérek* is táplálta, sőt, a Gestapo jegyzőkönyveibe is bekerültek, amikor a testvérek a száműzetést választották, majd később az FBI-éiba, mihelyt megérkeztek Amerikába. (Az 1920-as évek közepén Klaus rásegített, hogy a dolog családban maradjon: viszonya volt Erika első férjével, Gustaf Gründgensszel.) *A vulkán* című önéletrajzi

---

* Colm Tóibín esszéje eredetileg a *London Review of Books*-ban jelent meg (2008 nov., Vol. 31, No.21) "I Could Sleep with All of Them" címmel, majd apró változtatásokkal és már "Thomas Mann: New Ways To Spoil Your Children" címmel, Tóibín 2012-ben megjelent, *New Ways To Kill Your Mother: Writers and Their Families* című esszékötetében (London: Penguin).

regényében Klaus a nővéréről, Erikáról mintázott szereplőt összeházasította az édesapjukról mintázott szereplővel. Thomas Mann *A kiválasztott*-jának hőse, Gregorius (a későbbi Gergely pápa) a saját anyját veszi feleségül – aki egyben apjának nővére is.

Naplóiban Thomas Mann kedvvel merül el Klaus iránti szexuális vonzalmában: „Eissi teljesen megigéz", írta 1920-ban az akkor tizennégy éves Klausról (Eissi volt a beceneve), „borzasztóan csinos a fürdőnadrágjában. Teljesen természetesnek érzem, hogy beleszeressek a saját fiamba... Úgy tűnik, egyszer s mindenkorra végeztem a nőkkel?... Eissi lebarnulva, ing nélkül hevert az ágyán; zavarba jöttem." Valamivel később ugyanabban az évben „rányitottam a teljesen meztelen Eissire, ahogy valami gyerekességet csinált Golo ágyánál" és „mélyen megdöbbentett ragyogó serdülő teste: lehengerlő". Részben ugyanezt a nyelvet használja, amikor leírja Jákobnak a fiatal József iránt érzett vonzalmát a *József és testvérei*-ben; *Rendetlenség és korai bánat* című kisregényében, amelynek írásakor Elisabeth hétéves, a könyvmoly apa és fiatal lányának kapcsolata, melynek nyilvánvalóan a lányához fűződő kapcsolat az alapja, épp elég lázasan fűtött ahhoz, hogy az olvasó elálmélkodjon: micsoda fantasztikusan merész képzelőereje volt az öreg varázslónak.

Hitler 1933-ban történt hatalomra jutásakor az akkor ötvennyolc éves Thomas Mann nemcsak merész képzelőerő birtokosa volt, hanem a Nobel-díjé is, amelyet 1929-ben ítéltek oda neki. Egy gyönyörű nagy házban élt Münchenben, azonkívül volt egy idilli nyaralója a Balti-tenger partján, amelyet három évvel korábban építtetett – és amelyet később Goering rekvirált. Mannt úgy tartották számon, mint a legkomolyabb gondolkodású, legtiszteletreméltóbb élő németet. Élvezte hírnevét és családját, nagypolgári kényelmét és dolgozószobai magányban, regényei és esszéi írásával töltött reggeleit. A Mann-család, ahogy Golo írta visszaemlékezéseiben, a Nobel-díjnak és *A varázshegy* hatalmas bevételeinek köszönhetően fényűzően élt. Utazgattak, ínyencen étkeztek, két nagy autójuk állt a garázsban: egy nyitott tetejű amerikai kocsi és egy német limuzin. Amikor színházba mentek, az előadás végén a sofőr az előcsarnokban várta őket a kikészített bundáikkal. Életvitelük, amelyet egyáltalán nem igyekeztek elleplezni, növekvő számú politikai ellenfeleik szemében egyre gyűlöletesebbé tette őket.

Thomas Mann nem volt felkészülve a száműzetésre. Egy levelében így ír: „Túlságosan jó német vagyok, túl szorosan fonódom össze hazám kulturális hagyományaival és nyelvével, hogy az egyéves vagy talán egész életre szóló száműzetésnek ne lenne kemény és vészjósló jelentése a számomra." Tulajdonképpen annyira felkészületlen volt, hogy amikor az országot nem egészen egy hónappal Hitler kancellárrá válása után elhagyta, nem vitte magával a naplóit, sem pedig annak a regénynek a kéziratát, amelyen épp dolgozott. A naplók publikálása jelentősen lehűtötte volna meleg amerikai fogadtatását.

1933 táján már Erika és Klaus is híresek voltak. Thomas Mann egyáltalán nem bátorította Klaus íróvá válását; naplófeljegyzése szerint tizennégy éves fia próbálkozása, hogy elbeszéléseket küldjön be irodalmi lapoknak, „olyan ostobaság, amiről le kell beszélni". Fiatalkorukban Erika és Klaus is színdarabokat és elbeszéléseket írtak. Tizenévesen Berlinbe mentek, Erika azzal a feltett szándékkal, hogy híres színésznővé, Klaus pedig, hogy híres íróvá váljon. Amikor elbeszélései és esszéi kezdenek megjelenni, Klaus a pimaszság és feszengés furcsa keverékével használta fel apja nevét. Egy szatirikus lap karikatúráján rövidnadrágban posztol apja mellett, ezzel a felirattal: „Úgy hallottam, papa, hogy egy zseni fiából sosem lesz zseni. Ezek szerint te nem lehetsz zseni!" Bertolt Brecht pedig ezt írta: „Az egész világ ismeri Klaus

Mannt, Thomas Mann fiát. Erről jut eszembe, ki is az a Thomas Mann?" *A varázshegy* 1924-es megjelenésekor Mann ezt írta fia példányába: „Nagyérdemű kollégámnak – ígéretes apja." Klaus volt olyan meggondolatlan, hogy megmutassa egy barátjának, így aztán a sajtó nyakrafőre idézte. A húszas éveibe lépő Klaus egyszerre volt Wunderkind és egy vicc.

Fiával ellentétben Thomas Mann végtelenül komplex személyiség volt: modorában konzervatív, politikai szimpátiáiban és hosszú évekig ápolt német nacionalizmusát illetően távolról sem egyértelmű. Könnyen lehetett volna szenátor vagy üzletember, akárcsak saját édesapja, ha természetében nem húzódott volna meg valami gazdag és rejtett vonás, ami megkülönböztette a többiektől. Nem egyszerűen rejtett szexualitásról volt szó, vagy olyasvalamiről, amit kissé habókos anyjától örökölt, hanem olyan képzelő-energiáról és sötét merészségről, melyek elképesztően acélos becsvágyával és kitartásával párosulva lehetővé tették, hogy huszonöt évesen megírja *A Buddenbrook-ház*at.

Klaus mindig sokkal egyszerűbb olvasmány volt. Folyékony, nagyvonalú és felületes. Semmit sem tartalékolt, semmit sem hagyott kimondatlanul és ez a tény nyilvánvaló tehetsége ellenére búskomorrá tette. Apja úgy tudta egyszerre megőrizni és karnyújtásnyi távolságban tartani már-már rögeszmés, mély halál-kíváncsiságát, hogy műve szolgálatába állította; *A Buddenbrook-ház*, *A varázshegy*, a *Doktor Faustus* és a legjobb novellák lapjait és szereplőit a végzetszerűség és dekadencia érzete lengi be. Mann úgy bontakozik ki előttünk, mint egy nagyon sokrétű és sokálcájú író. Rengeteget bele lehet olvasni a műveibe és könnyű megérteni a filológusok törekvését, hogy megtalálják a kulcsot sajátos művészi rendszereihez és élete rejtett aspektusaihoz. Miután megérkezett az Egyesült Államokba, óvatosságra kényszerült szexualitását és a Németország egyes vonásaihoz fűződő változó kapcsolatát illetően – amely 1933 után kifejezetten rossz ízűnek és szégyenletesnek tűnt. *Bluebeard's Chamber: Guilt and Confession in Thomas Mann* [*Kékszakáll kamrája: bűn és vallomás Thomas Mann-nál*] című, 2003-ban megjelent könyvében Michael Maar viszont amellett érvel, hogy Mann élete nagyrészében, különösen családtagjai előtt, barátaival és munkájában, szokatlanul nyíltan beszélt saját szexualitásáról.

Mann művében eltitkolt elemek után kutatva Maar hangsúlyozza, hogy volt egy téma, amely minden másnál inkább táplálta és ihlette Mann képzeletét. Az életműből annak teljes terjedelmében egymás után citálja elő a gyilkosság, vér, kések, gyönyör képeit. Sejtése szerint ez a kulcs Mann művéhez, sőt talán életéhez is. „Megkockáztathatjuk a gondolatot – írja –, hogy ha Thomas Mann valóságosan elkövetett volna egy bűncselekményt és megpróbálta volna ezt a regényeiben elbeszélni, a mű nem különbözne attól, amit ismerünk." Már-már meggyőzően sugallja, hogy fiatalon, az 1890-es évek közepén Nápolyban Thomas Mann elkövetett valamit, tanúja volt valaminek, esetleg belebonyolódott valamibe, amiben a szexualitás és gyilkosság egyaránt szerepet játszott. És hogy amit elkövetett, vagy aminek a tanúja volt, egyszerre nyomorította meg és energizálta, és utat talált mindabba, amit közel hatvan éven keresztül írt. Talán nem is az számít, hogy Maar hipotézise igaz-e vagy sem: ennél érdekesebb a mód, ahogy Mann életművét ismételten újraolvassák és vizsgálják, mintha a kulcs továbbra is sötéten exotikus pszichoszexuális lényének valamelyik titkos, álcázott zugában volna elrejtve. „Bizonnyal jó – írta Mann a *Halál Velencében* lapjain –, ha a világ csak a szép művet ismeri, s nem tudja, mik a feltételei létrejöttének."[1]

---

[1] *Halál Velencében*, Lányi Viktor fordítása.

Klausnak viszont sem valós, sem képzelt, titkolt bűncselekmény nem nehezedett a lelkiismeretére; ahelyett, hogy apjához hasonlóan írt volna a halálról, beengedte a halál auráját saját lelkébe. Naplójában már 1932-ben felveti az öngyilkosság gondolatát. 1933 februárjában írja: „Reggelenként nincs más, csak a halálvágy. Amikor összeszámolom, mi veszítenivalóm van, minden elhanyagolhatónak látszik. Semmi esély egy valóban boldog kapcsolatra. A közeljövőben valószínűleg semmi esély az irodalmi hírnévre... A halálra nem tekinthetek másképp, mint megkönnyebbülésre." Ami Németországban Klaust ma lebilincselő figurává teszi, az mégsem a halállal lejtett tánca, hanem az, hogy apjánál világosabban látta előre a fasizmus hatalomra jutását és bátran felvette vele a harcot a számára lehetséges minden eszközzel, miközben sikerült drogoznia és rengeteget szexelnie is. Mialatt köntörfalazó apja kétértelműségekkel küszködött mind szexuális, mind pedig politikai téren, ő a harcból teremtett remekműveket. A fiú egyszerűbb lélek volt, szexualitása kendőzetlenebb, elkötelezettségeiben biztosabb. És mindebből írt néhány, majdnem érdekesnek mondható könyvet.

1924 végén Klaus Mann megírta az *Anja és Esther* című színművet egy neurotikus fiúkból és lányokból álló négyesről, akik egymásba szerelmesek. Következő évben megkereste Gustaf Gründgens, a színész, azzal, hogy meg szeretné rendezni a darabot magával és Klausszal a két férfi, Erika Mann-nal és Pamela Wedekinddel, Frank Wedekind drámaíró lányával a két női szerepben. Az ambiciózus Gründgens Hamburgban ekkor már híres volt, Berlinben azonban még nem ismerték. A próbafolyamat alatt Klaus egy adott ponton szerette volna feleségül venni Pamelát, akibe Erika beleszeretett, Erika pedig eldöntötte, hogy hozzámegy Gustafhoz, akivel Klaus viszonyt kezdett. Erika és Gustaf esküvői fogadásán, ahogy Erika Pamelának megírta, anyjuk fivére „flörtölt Gustaffal". Az ifjú pár a mézesheteket abban a szállodában töltötte, ahol kevéssel azelőtt Erika és Pamela mint férj és feleség szállt meg (Pamela férfiruhában jelentkezett be).

Az *Anja és Esther* premierje 1925 októberében volt Hamburgban; az előadást óriási érdeklődés övezte részben botrányos cselekményének, részben pedig annak köszönhetően, hogy két híres író három gyermeke játszott benne. Egy folyóirat címlapján a fényképük úgy jelent meg, hogy Gründgens arcát kitakarták, ezzel is hangsúlyozva kívülállóságát a hírességek között. Házasságuk Erikával nagyon gyorsan véget ért. „A cinikus magyarázat – írja Weiss – azt emelné ki, hogy Erika színpadi karrierje felívelt, úgyhogy Gustafra mint dobbantóra már nem volt szüksége; és hogy Gustaf végre rájött, hogy Erikával kötött házassága nem ruházza fel őt Erika apjának kifogástalan társadalmi pedigréjével."

Pamela Wedekind hozzáment egy férfihoz, aki az apja lehetett volna, a négyesfogat pedig újra visszaalakult Erika és Klaus kettősévé. Bár Erika eljátszotta Erzsébet királynő szerepét Schiller *Don Carlos*-ában a müncheni Staatstheaterben, nagyobb kihívásokra vágyott. És mivel Klaus életunt volt, következő darabja pedig megbukott, eldöntötték, hogy Amerikába mennek, ahol zsenialitásuk elnyeri majd a méltó elismerést. Önmaguk szórakoztatására az amerikai sajtónak beadták, hogy ikrek, lefektetve így „az irodalmár Mann-ikrek" (*the Literary Mann Twins*) amerikai mítoszának alapjait. Végigturnézták az országot, majd a fél világot. „Valahányszor kifogytak a pénzből – írja Weiss –, Klaus cikkeket írt, Erika pedig leveleket küldött különféle szervezeteknek, amelyekben előadás-meghívásokat intézett. Sokszor úgy érkeztek meg egy-egy városba, hogy apró sem volt a zsebükben." Tokióban több mint hat hétig laktak az Imperial Hotelben – „ebbe a luxusbörtönbe zárt be kifizetetlen számláink ron-

tása" –, és mihelyt apjuk kiadója hajlandó volt kiszabadítani őket, megegyeztek abban, hogy könyvet írnak az utazásaikról, hogy a pénzt visszafizessék.

1928-ban tértek vissza Németországba, a következő öt éven át pedig cikkeket és könyveket írtak és botrányos nyilatkozatokat tettek; sokat utaztak és sok szeretőjük volt. Erika a színházban dolgozott és filmekben játszott, Klaus további színdarabokat írt. Maximálisan kihasználták tehát a Weimari Köztársaság nyújtotta szabadságot. A Nemzetiszocialista Párt számos tagja szemében ők testesítették meg mindazt, ami Németországban elvetendő. Anyjuk zsidó származása végképp nem tette rokonszenvesebbé őket a nácik szemében. Bár ezekben az években gyakran a földkerekség leghülyébb párosának tűnhettek, a legtermészetesebb nonsalansszal kezdték maguk is elhinni, hogy szabadsághoz, szórakozáshoz és kiforratlan véleményeikhez való joguk olyasmi, ami megőrzésre érdemes. Épp a hülyeségük tette őket komollyá. Mihelyt a hülyeség létjogosultsága kezdett megkérdőjeleződni, figyelemreméltó gyorsasággal és komolysággal reagáltak.

Erika mindaddig jóformán semmiféle politikai érdeklődést nem mutatott, amíg 1932 januárjában fel nem kérték, hogy egy pacifista nőegyletben felolvasson egy Victor Hugo-verset. Amikor a színpadon állt, lehurrogták, egy fiatal barnainges azt ordította: „Bűnöző vagy... zsidó áruló! Nemzetközi agitátor!" Erika később feljegyezte: „A teremben kitört az őrült tülekedés. A Sturmabteilung emberei székeikkel támadtak rá a közönségre, a dühroham csúcsaira üvöltve magukat." A náci újság később „lúdtalpú békehiénának" titulálta Erikát, akinek „a fizimiskája nem is emberi"; a pártot azzal sem nyerte meg magának, hogy feljelentette őket, kártérítést követelt és megnyerte a pert. „Rájöttem – írta később Erika –, hogy az esetemnek semmi köze nem volt a politikához: több volt mint politika. Létem – létünk – mindenki létének alapját érintette."

Annak az évnek a telén Erika, aki immár munkanélküliként élt szülei házában, előállt egy müncheni kabaré megnyitásának az ötletével. Édesapja adta az ötletet a névhez. A *Borsőrlő* (*Die Pfeffermühle*) 1933 Újévének napján nyílt meg. Két hónapig működött a náci párt székhelyének tőszomszédságában, és az elért sikerek nyomán épp nagyobb befogadóhelyre készült költözni, amikor kigyulladt a Reichstag. Erika és Klaus éppen sívakáción voltak, zajlott az új színház belső kialakítása; amikor visszaértek Münchenbe, a család sofőrje – maga is a náci párt tagja – figyelmeztette őket, hogy veszélyben vannak. Később Klaus megírta, hogy a sofőr „a négy vagy öt év alatt, amíg velünk lakott, végig náci kém volt... de ez alkalommal kibújt a kötelessége alól, gondolom, rokonszenvből. Mivel jól tudta, mi történne velünk, ha tájékoztatná náci megrendelőit hazatérésünkről a városba".

Erika és Klaus kapcsolatba léptek Svájcban tartózkodó szüleikkel és figyelmeztették őket, hogy ne térjenek haza Münchenbe. Mihelyt lehetett, Erika autóval átlépte a svájci határt, ahol nekilátott felkészíteni a szüleit arra, hogy el fogják veszíteni mindenüket, amijük csak volt Németországban, beleértve nemcsak házaikat és autóikat, de Thomas Mann könyveinek kéziratait és olyan felbecsülhetetlen értékű forrásokat, mint Katiának a davosi szanatóriumból a férjéhez írott leveleit.

Klaus nem utazott el a nővérével, inkább az éjszakai párizsi vonatot választotta. Aznap, amikor megérkezett, ezt írta a naplójába: „A magány érzete, mint mindig, amikor Ő nincs velem." Az „ő" Erikát jelentette. És Erika, úgy tűnt, hűségét most kész volt átruházni fivéréről az apjára. Azzal kezdte, hogy visszatért Münchenbe, nem kevés veszélynek téve ki magát, mihelyt felfedezte, hogy házukban maradt a *József és testvérei* egy része, amelyen Mann éppen

dolgozott. Visszalopózott a családi rezidenciára és anélkül, hogy a villanyt felgyújtotta volna, megtalálta a kézzel írott kéziratköteget Mann íróasztalán. A kéziratot a kocsija ülése alá tolt szerszámosládába rejtve még egyszer átjutott a határon. (Nem világos, vajon Mann miért nem kérte meg a lányát, hogy a naplóit is vegye el. Később elküldte Golónak a széf kulcsát, ahová el voltak zárva, de lelkére kötötte, hogy ne olvassa el őket. „Félelmeim – írta naplójába, amikor gyermekei késtek – elsősorban és szinte kizárólag az életem titkaira leselkedő veszély körül forognak. Ezek nagyon komolyak. A következmények rettenetesek, talán egyenesen fatálisak lennének.")

Erikában megvolt az az akaraterő, ami Klausból hiányzott, a késztetés, hogy másokról gondoskodjon, valamiféle szükséglet – ami irritáló is lehetett néha –, hogy nem elhanyagolhatatlan fizikai-érzelmi energiáit mások hasznára fordítsa. A testvérek egészen idáig elválaszthatatlanok voltak, miközben Klaus állandóan beleszeretett Erika barátaiba. Erika a száműzetés sokkjának kitéve nagyrészt védtelenül hagyta Klaust. Figyelmét most a politikai cselekvés kötötte le, saját túlélése és az, hogy biztosítsa apja jólétét és kényelmét. Irányítási hajlamának és szervezési tehetségének köszönhetően jól feltalálta magát a száműzetésben. Vele ellentétben Klaus csak sodródott. 1933 júliusában ezt írta a naplójába: „Arra gondoltam, milyen szomorú sorsom van egyedül... Erikának ott van Therese [Therese Giehse színésznő, aki Erikával dolgozott a Borsőrlőben]... Kötelékünk természetéből adódóan szabadságomban áll máshol keresni kapcsolatokat. Eszembe jut az összes kudarcot vallott, kishitű próbálkozás..." Abból az apanázsból élt, amit édesanyja küldött neki. Októberben ezt írja: „Remélem, megkapom a novemberi pénzt – nővéremmel ellentétben én nem tudok enélkül meglenni, sőt – sajnos."

Világos volt, hogy Klaus nem térhet vissza Németországba. Így hát semmi veszítenivalója nem volt azzal, hogy élesen kritizálja a náci rendszert és úgy gondolta, minden írónak kötelessége megtenni minden tőle telhetőt, hogy Hitler hatalmát aláássa. „Sem az élvezet, sem a fájdalom nem feledtetheti velem egy pillanatra sem – írta – a helyzet kérlelhetetlen komolyságát és saját felelősségem súlyát. Ma minden egyes antifasiszta német írónak kötelessége minden erejét latba vetni, és tudom jól, hogy sajátságos okokból kifolyólag az én kötelességem különösen nagy." Úgy döntött, hogy amszterdami székhellyel elindít egy irodalmi havilapot *Die Sammlung* címmel, és egymás után kérte fel a legjelentősebb német írókat, hogy írjanak bele. Pontosan tudta, mit akar elérni. A probléma az volt, hogy akkortájt Dél-Franciaországban tartózkodó apja a kötelességeit illetőleg fiánál jóval ambivalensebb volt.

Ennek az oka részben Mann félelme volt, hogy elveszti németországi olvasóit és elkobozzák a vagyonát, de köze volt egy Németországgal kapcsolatos régi vitájához is bátyjával, Heinrichhel. 1914 augusztusában Mann lelkesen üdvözölte a háborút. Egy barátjának azt írta: „Az ember érzi, hogy mindennek meg kell újulnia ilyen mélységes, erőszakos gyötrelem után, és hogy ezáltal a német lélek erősebbé, büszkébbé, szabadabbá, boldogabbá válik. Úgy legyen." Heinrich kezdettől fogva meg volt győződve, hogy Németország elveszíti a háborút. Egy 1915-ben, tüntetőleg Zoláról írott esszéjében nekitámadt az öccsének:

> Az egész, őrültséggel és gyilkossággal teli nacionalista katekizmus – és valamennyi hirdetője – kizárólag mohóságból vagy, ami még rosszabb, hiúságból fakad... Mivel mohón vágysz arra, hogy tetszést arassál, fél életeden keresztül koszorús költő leszel, hacsak még azelőtt ki nem fogysz a szuszból kétségbeesett erőfeszítésedben, hogy rohanj a tömeggel, folyton túlfűtött érzelmekkel heccelve őket, a felelősségérzet leghalványabb

> nyoma nélkül – és anélkül, hogy tudatában lennél a küszöbönálló katasztrófának, mint egy balek!... Mit számít, hogy most elegánsan állást foglalsz igazság és igazságosság ellen; hogy ezekkel szembehelyezkedve a hitványak és talmiak közé állsz. Választottál a pillanat és a történelem között és beismerted, hogy minden tehetséged dacára nem vagy több, mint szórakoztató parazita.

Abban az időben Mann megszakította munkáját *A varázshegy*en és írni kezdett egy választ a testvérének, *Egy apolitikus ember elmélkedései* címmel. Hatszáz oldalas lett. Golo felidézi az időszakot, amikor apja az elmélkedéseket írta:

> Valamikor éppolyan gyöngéden szerettük édesapánkat, mint édesanyánkat, de a háború alatt megváltozott. Még mindig tudott kedvességet sugározni, de most legtöbbször csak a csendet, szigort, idegességet vagy dühöt érzékeltük. Nagyon is jól emlékszem bizonyos jelenetekre az ebédnél, dührohamokra és feltörő brutalitásra, amelynek a célpontja bátyám, Klaus volt, de én könnyeztem miattuk. Hogyha valaki, amikor kizárólag alkotó munkájának szenteli magát, nem képes állandóan figyelmes lenni a körülötte levőkhöz, vajon nem sokkal nehezebb-e, amikor nap nap után az *Egy apolitikus ember elmélkedéseivel* bajlódik, amelyben az ezerkétszáz civil utast szállító brit *Lusitania* hajó elsüllyesztése egyenesen örömteljes esemény, hogy a könyv legijesztőbb részei közül csak egyet emeljek ki... Ez a munka, amely csakis önmagáért vagy a szerzőjéért született, útvesztőszerű kastély volt és arra rendeltetett, hogy azonnal romba dőljön, mihelyt felépült.

Mann még 1920 márciusában is dacosan kitartott nézetei mellett. „Heinrich álláspontját – írta –, bármennyire nagyszerűnek tűnjék is ebben a pillanatban, az események és a tapasztalatok tulajdonképpen máris aláásták. Nyugati orientációja, francia-imádata, wilsonizmusa stb. elévült és hervatag."

1999-ben publikált életrajzában Hermann Kurzke vázolja Mann politikai nézeteinek pálfordulásait és ezeknek a pálfordulásoknak az iróniáit és ellentmondásait 1918 és 1922 között, amikor úgy tűnt, „A Német Köztársaság" című beszédében megtagadja korábbi nézeteit. Kurzke azt írja, hogy ezekben az években Mann barátságokat, köztük néhány szorosat is kötött olyan személyekkel, mint Ernst Bertram, Elisabeth Mann keresztapja, akik később náciszimpatizánsok vagy a rezsim társutasai lettek. Kurzke azonban óvatos és igyekszik ebből következtetéseket nem levonni:

> Vajon ez azt jelentené, hogy Thomas Mann a fasizmus előfutára? Az nyilvánvaló, hogy a kor megújuló jobboldali mozgalmának semmi módon nem törekedett az útjába állni. Elég korán, már 1921 nyarán észrevételezi az erősödő náci mozgalmat és azzal intézi el, hogy az a „szvasztika-blődli". Már 1925-ben, amikor Hitler még Landsbergben raboskodik, egy messzeható, félreérthetetlen és jól látható gesztussal utasította el a német fasizmus kultúrbarbarizmusát.

1933 májusában, amikor a „némettelen" könyveket elégették, Heinrich Mann könyvei ott voltak a máglyán – Thomas Mann könyveivel ellentétben. Még mindig védte őt Bertram, többek között. Legnagyobb védőpajzsa viszont saját hallgatása volt. A *Die Sammlung* első száma egy provokatív Heinrich Mann-esszével és Klaus vezércikkével jelent meg: „Az igazi, érvényes német irodalom... nem maradhat csöndben, látva népének lealacsonyodását és a gyalá-

zatot, amit magára idéz... Egy irodalmi lap természetesen nem politikai orgánum... Ma azonban politikai küldetése van. Állásfoglalása egyértelmű kell, hogy legyen."

Goebbels megtorlásul megfosztotta Heinrichet német állampolgárságától és a következő évben Klaust is hontalannak nyilvánították. 1935-ben, öt nappal második férjével, W.H. Audennel kötött házassága után, Erikát ugyancsak megfosztották állampolgárságától. (Audent a jelek szerint végtelenül mulattatta kapcsolata a Mann-családdal. „Hát mi másra vannak a buzik?" – válaszolta, amikor megkérdezték tőle, miért vette feleségül a hamarosan hontalanná váló Erikát. „A ceremónia előtt nem is találkoztam vele, és talán nem is látom soha többé" – írta Stephen Spendernek. „Ki a világ legunalmasabb német írója? Az apósom." Klausról azt mondta: „Egy szerzőre a fiak csak zavart hoznak, mintha a regényei szereplői keltek volna életre.")

Thomas Mann naplóira bízta a véleményét mindarról, ami Németországban volt történőben. 1933 április 10-én ezt jegyezte fel:

> De mindezek ellenére vajon nem lehetséges, hogy valami mélységesen jelentőségteljes és forradalmi zajlik [ma] Németországban? A zsidók: végül is, az egyáltalán nem katasztrófa... hogy véget vetettek a zsidók uralmának a törvényhozásban. Titkos, nyugtalanító, kitartó töprengések... már-már azt gyanítom, hogy mindezek ellenére ez a folyamat is azoknak egyike, amelyeknek két oldaluk van.

Április 20-án ezt jegyezte fel:

> Valamennyire meg is tudnám érteni a zsidó elemmel szembeni lázadást, ha a zsidó szellem nem gyakorolna olyannyira szükséges kontrollt a német elem fölött, hogy ez a visszavonását veszélyessé tegye; ha magukra hagyják őket, a németek olyan ostobák, hogy a magamfajtákat egy kalap alá veszik és elüldözik a többivel.

Bár fontos, hogy ezeket a töprengéseket annak olvassuk, amik: töprengésekként, mégiscsak olyasfajták, amilyenre Heinrich Mann sosem ragadtatta magát, sem Erika, sem pedig Klaus; ezeket Thomas Mann nyilvánvalóan nem osztotta meg feleségével, és sosem szellőztette meg a nyilvánosság előtt. Velük szemben pedig ott állnak az olyan megjegyzések, mint például: „Az antiszemitizmus minden művelt és a kultúra iránt elkötelezett ember gyalázata."

Amikor Mann megtudta, hogy neve elsőként szerepel a *Die Sammlung* jövendő munkatársainak névsorán, naplójába azt írta: „Klaus kicselezett minket azzal, hogy az első számban lehozta Heinrich cikkét." Amikor egy kereskedelmi könyvszemle újra közzétette a könyvkereskedőknek küldött hivatalos figyelmeztetést, hogy ne tartsák raktáron a *Die Sammlung*-gal kapcsolatba hozható szerzők könyveit, Mann küldött egy táviratot, amelyet Németország széltében-hosszában idéztek: „Megerősítem, hogy a *Die Sammlung* első számának karaktere nem felel meg a lap eredeti programjának." Azaz nyilvánosan megtagadta fia lapját. Következő hónapban Mann egy hatalmas, háromemeletes svájci villába költözött, Erika pedig megnyitotta Zürichben a *Borsőrlőt*. Klaus magára maradt Amszterdamban. „Hosszú levél a Varázslótól [apjuktól], a legmegalázóbb érzés... Fájdalom és zavar," írta naplójába. Heroint és morfiumot szedett és naplójában folyton a halálvágyról ír.

Thomas Mann könyvei egészen 1936-ig megjelentek Németországban. Amikor Bermann Fischert, német kiadóját a száműzetésben élők denunciálták mint Goebbels zsidó protezsáltját, a hevesség, ahogy Mann nyilvánosan megvédte, túl sok volt Erikának. Ezt írta apjának:

Hátbadöföd a teljes emigráns mozgalmat – nem tudom másképp mondani. Valószínűleg nagyon dühös leszel rám emiatt a levél miatt. Erre felkészültem és jól tudom, mit teszek. Ez a barátságos idő arra rendeltetett, hogy elválassza az embereket – hány és hány esetben történt már ilyen. A te kötődésed Dr. Bermannhoz és a kiadójához rendíthetetlen – úgy tűnik, ezért bármit kész vagy feláldozni. Ebben az esetben számodra az áldozathozatal része az is, hogy lassan, de biztosan engem is elveszíts. Ha így van, ne törődj vele. Számomra ez szomorú és rettenetes. A gyermeked vagyok, E.

Több mint hatvan év távolából Elisabeth felidézte az összecsapást: [Erika] ...azzal fenyegetőzött, hogy sosem akarja többé látni. Úgy értem, egészen odáig ment a levelében. Ő, Erika, tele volt valódi és mély politikai szenvedéllyel. És teljesen, teljesen megalkuvásképtelen volt. Klausban sosem volt meg ez a fajta intellektuális erőszakosság. Neki is erős elvei voltak, ő is úgy érezte, hogy elárulták, amikor nem kapta meg lapjának azt a támogatást, amiben reménykedett. Ez keserű kiábrándulás volt a számára, de sosem, soha nem volt benne olyan agresszivitás, mint Erikában.

Klaus táviratozott az apjának, könyörgött neki, hogy adjon ki egy nyilatkozatot, amelyben szolidaritást vállal az emigráns írókkal. Katia időközben próbálta lebeszélni Erikát arról, hogy szakítson az apjával: azt írta neki, hogy Elisabethen és önmagán kívül Erika volt „az egyetlen, akin Z. szíve minden szeretetével csügg, és a leveled mélyen megsebezte és beteggé tette." Z. annyi, mint *der Zauberer*: a Varázsló.

Thomas Mann Erikának írt válaszában időt kért, hogy végiggondolja a lánya által írottakat. Ez Erikát még jobban feldühítette. Azzal vádolta apját, hogy a *Die Sammlung* fölötti vitában többet ártott Klausnak, mint amennyire a nácik valaha is képesek voltak. Az édesanyjának elege lett a dologból és nekilátott megfogalmazni egy nyílt levelet Thomas Mann nevében. Bár a hangneme elég mérsékelt volt, mégiscsak ez lett az első, a száműzetésből a nácik ellen írt nyilvános megszólalás. Mihelyt elküldte publikálásra, Mann azt írta egy barátjának: „Végre megmentem a lelkem." Azonnal értesítették, hogy a bonni egyetem visszavonta a díszdoktori címét. Ő, a felesége és négy fiatalabb gyermekük elvesztették német állampolgárságukat.

Miközben ezek zajlottak, Klaus azon a regényén dolgozott, amely a legnagyobb hírnevet hozta neki: a *Mephistó*n, amely 1936-ben jelent meg Amszterdamban. Középpontjában majdnem nyíltan Klaus korábbi szerelmének és sógorának, Gustaf Gründgensnek a náci Németországban történt színészi felemelkedése áll. Bár a regénynek vannak drámai pillanatai, helyenként nagyon gyatrán van megírva. A narratíva lépten-nyomon túlzásokba esik, ahogy próbálja a nácikat mint a vegytiszta gonoszt bemutatni, a Hendrik Höfgen nevű színészt pedig mint ambiciózus, jellemtelen, szexuálisan perverz figurát, aki kész eladni a lelkét, miközben másokat is rávesz ugyanerre.

Az írásmód a maga laposságaival és pátoszával helyenként fintorgásra késztette volna Thomas Mannt. De volt egy rész, ami nagyobb sebet ejthetett rajta, mint Erika összes fenyegető levele. Nekem úgy tűnik, Klausnak sikerült apja néhány jellemvonását beépítenie Höfgen alakjába. Ez olyasmi, amit Mann sem naplójában, sem leveleiben nem említ – legalábbis azokban nem, amelyek angolul olvashatók –, és semmiféle erre vonatkozó utalást nem találtam a számos Mann-életrajzban. Ennek ellenére kétségtelen, hogy Klaus felhasználta apja karakterének egy kis darabját a művészi siker érdekében elkövetett politikai árulás megírásához.

A *Mephistó*ban Hendrik Barbara Brucknert, Erika egy alakváltozatát veszi feleségül, akinek édesapja ugyanakkor Thomas Mann egy alakváltozata. Hendrik újdonsült apósa olyan „írástudó és gondolkodó volt, aki nemcsak egyike volt az európai irodalmi szcéna legkiválóbb és legtöbbet emlegetett alakjainak, de ezenfelül hatalmas befolyással rendelkezett politikai körökben". A színész apósát végig úgy emlegetik, mint „a titkos tanácsos" vagy a „Geheimrat" – a Mann-családban ezt a terminust nemcsak Thomas Mannra, de Mann apósára, Alfred Pringsheimra is használták.

Amikor Thomas Mann, ez a Balti-tenger mellett felnőtt, félszeg, ambiciózus fiatalember feleségül vette Katia Pringsheimot, Katia családjának kulturális kifinomultsága és általános társadalmi magabiztossága éppúgy feszélyezte, mint amennyire Hendrik Höfgent Barbara családjáé a *Mephistó*ban. (Golo felidézi apja szavait Katia családjáról: „Sosem kedveltek engem, ahogy én sem őket"). Vannak részek, ahol a regény mintha összemosná Gründgens, a provinciális színész és a Mann-család viszonyát Thomas Mann és a Pringsheim-család viszonyával. Ebben az értelemben Thomas Mann mintha bele lenne rejtve Höfgen karakterébe: mindketten saját társadalmi státuszuk fölött álló nőt vesznek feleségül, később művészi hírnevük meghosszabbításának és növelésének érdekében mindketten eladják a lelküket, vagy nem hajlandók nyíltan állást foglalni. Klaus, akinek nem a szubtilitás az erőssége, ebben a bizonyos cselében nagyon is szubtilisen jár el; az öreg varázsló figyelmét viszont aligha kerülhette el, hogy fia azáltal, hogy a „Geheimrat" szót olyan gyakran használja Höfgen apósára, saját apját hasonlítja össze a lelkét hírhedten áruba bocsátó művésszel. Hét év múlva Mann hozzálátott megírni saját könyvét, a mesteri *Doktor Faustus*t ebben a témában.

1936 szeptemberében Erika és Klaus Európából az Egyesült Államokba költözött, ahol Erika viszonyt kezdett egy, a szállodájukban megszállt német orvossal. Sybille Bedford szerint „leszokott a nőkről, valóban a férfiak kezdték érdekelni, annyira, hogy nős férfiakkal is kikezdett". Klausnak egy amerikai táncossal volt viszonya. A *Borsőrlő* New York-i premierjére készültek, európai színészekkel. Bár a dalszövegeket lefordították angolra, némelyiket Auden, az előadás méretes bukás volt és gyorsan levették műsorról.

Erika hamarosan megtanult annyira angolul, hogy Amerika-szerte előadásokat kezdett tartani. Amikor Klaus tartózkodási vízuma lejárt és visszatért Európába, a szüleinél lakott Svájcban és meglepetésként érte, hogy apja az ő megkérdezése nélkül megalapította saját, kéthavonta megjelenő irodalmi lapját az emigráns írók számára, és az élére ki is nevezett egy szerkesztőt. Klaus naplójában írta: „Újra érzem, nagyon erősen és nem minden keserűség nélkül, Z. teljes hidegségét irántam... Most különösen felerősödik az emberek iránt tanúsított általános közönye." Erika leveleiből nyilvánvaló, hogy Klaus nagyon sok heroint fogyasztott ebben az időben.

1937 márciusában az egész család, Heinrichet is beleértve, megkapja a csehszlovák állampolgárságot. Klaus most szabadon utazhatott Budapestre heroinfüggőségét kezeltetni, de a terápia nem járt teljes sikerrel. Hat hónap múlva visszatért az Egyesült Államokba és Erikához; nővére magával vitte útjaira, amelyek hamarosan közös előadókörutakká avanzsáltak. Előadásaik címei közt olyanok szerepelnek, mint „Békét: milyen áron?" „Miben hisz a mai európai ifjúság?", és „Apánk és műve". Két könyvet írtak együtt.

Nemsokára Thomas és Katia Mann is megérkezett Amerikába és tizennégy bőröndjük kíséretében elkezdték körbeturnézni az országot. Amikor Klaus új regénye megjelenik, apja megírta neki, hogy csodálta az írását, hozzátéve, hogy amikor először meglátta, „titokban az

volt az elvetemült szándéka", hogy ne olvassa végig, „csak belenézzen". Naplójában írja a levelekről, melyekben apja az írásait kommentálja: „Épp ilyen kedvesen ír vadidegeneknek is. A legmagasabb intelligencia, jótékonyságig menő előzékenység – és jéghideg közömbösség keveréke. Mindez különösen hangsúlyos, ha rólam van szó." 1939-ben kiadják Mann *Lotte Weimarban* című regényét, amelyben Goethe fiát így mutatja be: „August a fia; és az apa számára a fiú léte ebben ki is merült", majd így folytatja: „Nagy ember fiának lenni óriási szerencse, megbecsülendő előny, másfelől viszont nyomasztó teher, az egyéni önérzet tartós megalázása".[2] A nagy ember Princetonban telepedett le, ahol Bruno Walter és Einstein voltak a szomszédai.

1938-ban Klaus és Erika az 1936-ban kitört spanyol polgárháborúról tudósítottak. Erika befejezte a *Barbárok iskoláját* a náci oktatásrendszerről; a könyv az Egyesült Államokban három hónap alatt 40,000 példányban fogyott. Erika fokozatosan az ország egyik legsikeresebb és legjobban fizetett női előadójává avanzsált. Ő is, Klaus is szenvedélyesen hitték, hogy az Egyesült Államoknak azonnal be kellene lépniük a háborúba, és megbotránkoztatta őket Auden és Christopher Isherwood attitűdje, akik elhagyták Nagy-Britanniát, hogy elkerüljék a behívót. Naplójában Klaus Audenben felismerni vélte Gustaf Gründgens „hideg varázsát", de nem hagyta magát elcsábítani. Amikor meglátta a menázsit, amit Auden Brooklynban berendezett magának, többek között Carson McCullers-szel, Gypsy Rose Lee-vel, Benjamin Brittennel, Peter Pears-szel, Chester Kallmannal, Paul Bowles-szal és Jane Bowles-szal, naplójába ezt írta: „Micsoda eposzt lehetne írni erről!" Nemsokára beköltözött Golo is, akinek úgy sikerült a nácik elől megszöknie, hogy nagybátyjukkal, Heinrichhel, Alma Mahlerrel és Franz Werfellel gyalog átkelt a Pireneusokon.

Az általában jóindulatú Isherwood Klausról azt tartotta, hogy „nincs benne se hiúság, se öntudatosság"; „nagy vonzereje nyitottságában, ebben a kíváncsi, affektálástól mentes hozzáállásban rejlik". Mások viszont nem osztották a véleményét. Glenway Wescott Klaust „tragikus léhűtőnek" nevezte; Janet Flanner úgy látta, szánalmas mértékben uralkodik fölötte Erika, aki 1940-ben Európába repült, hogy a BBC haditudósítójaként dolgozzon, így magára hagyva Klaust, aki „irigységet és szorongást" érzett és neheztelt nővérére, amiért már megint faképnél hagyta. Továbbra is a szülei tartották el. Amikor egy New York-i kiadó közölte Auden-nel és Kallmannal, hogy nemsokára kiadja Klaus önéletrajzát, a páros majd megszakadt a nevetéstől és megkérdezték, „Na és mi lesz a címe? *A láthatatlan ember*? *Klaus, az alattvaló*?"

Klaus önéletrajza *A fordulópont* címet kapta. Mintha diplomáciai gyakorlatként íródott volna. Apját nem támadhatta meg nyíltan, mivel anyagilag rá volt utalva és az Egyesült Államokban az ő árnyékában ténykedett, ez az árnyék pedig épp annyira óvta, mint amennyire ártott neki. Megragadott minden alkalmat, hogy apja helyett nagybátyját, Heinrichet emelje ki és méltassa, arra azonban vigyázott, hogy apjáról ne abban a sebzett hangnemben írjon, amelyet naplóiban használt. A könyvben szereplő leírás, amikor apja az ablakon kihajolva kiabálja távozó fia után: „Sok szerencsét, fiam! És gyere haza, ha boldogtalannak és elhagyatottnak érzed magad!" – színtiszta mítosznak vagy szomorú viccnek hangzik. Amikor a könyvről írt Klausnak, Mann meg is jegyezte, hogy egyáltalán nem emlékszik arra, hogy ilyet mondott volna.

---

[2] *Lotte Weimarban*, ford. Lányi Viktor.

Beszámolójában az első, száműzetésben töltött évekről szólva – amikor apja nem volt hajlandó elítélni a rendszert – Klaus magasztalta Heinrichet, amiért „elsőként részesült abban az irigylendő kitüntetésben", hogy Goebbels feketelistájára kerüljön. Nagybátyja, írja, „Berlint kevéssel a Reichstag égése után elhagyta, és alighogy megérkezett Franciaországba, nem vesztegette az időt, hanem felemelte hangját, hogy megvádolja és nevetségessé tegye a barna *canaille*-t... Heinrich Mann – aki száműzetése kezdetén túl volt hatvanon – mintha második fiatalságát élte volna". Ő maga, írta, Goebbels második listáján volt, Erika pedig a harmadikon. A *Die Sammlung*ról írván kiemelte, hogy „André Gide, Aldous Huxley és Heinrich Mann" támogatásával jelent meg. Apját meg sem említette.

„Ami pedig apánkat illeti", írja, a „külföldi közvéleménytől még mindig tartó nácik" őt „haboztak" feketelistára tenni: „Ezen a ponton műveit hivatalosan nem tiltották be, bár már 1933-tól kezdve kockázatos volt egy könyvesboltban nyíltan Thomas Mann-könyvet kérni. Mivel közismertek voltak a nácizmusról vallott nézetei és ezeket még inkább aláhúzta visszatérése Münchenbe". Amikor Klaus ír „az elkerülhetetlen összecsapásról" apja és a nácik között, elsiklik afölött, hogy erre csak 1936-ban került sor. Apja első, svájci száműzetésben töltött éveinek mérhetetlen kényelmét és jólétét minden látható irónia nélkül ecseteli. Mire a könyv megjelent, Thomas Mann már újrapozicionálta magát mint a nácizmus legkomolyabb és leghangosabb pörölye az Egyesült Államokban élő német emigráció tagjai között. Nyilván kedvére való volt, hogy Klaus egyetlen gesztussal sem próbálta meg új szerepét aláásni. Írt neki egy kedves és szeretetteljes levelet: „Szokatlanul elbűvölő, kedves, érzékeny, okos és őszintén személyes könyv". Muriel Rukeyser, a költő emlékezett, milyen lázas türelmetlenséggel várta Klaus ezt a levelet, arra, ahogy feltépte a borítékot, amikor megérkezett és elolvasta, „a vegyes érzések egyetlen folyamatos, felfüggesztett pillanatában, amit magában az önéletrajzban csak meg lehet találni".

Ezekben az években Klaus mind boldogtalanabb volt Erika nélkül, kábítószert szedett és egyfolytában a meg nem felelő emberekbe szeretett bele. Az FBI megfigyelte, mivel tájékoztatták őket, hogy Klaus is, Erika is kommunisták. „Amikor a fasizmus elborította Európát – írja Weiss –, az FBI nem kevés költséget és időt fordított a liberális demokrácia legkiemelkedőbb és legelkötelezettebb védelmezői közül kettőnek a zaklatására, akik ráadásul messzemenően csodálták az Egyesült Államok kormányzatát." Erika és Klaus bűne, úgy tűnik, nemcsak „idő előtti" antifasizmusuk volt, hanem az is, hogy „viszonyuk volt egymással". A jelentések szerint „sok furcsa kinézetű" személyt láttak bemenni Klaus New York-i hotelszobájába, ami nyilván megfelelt a valóságnak. Klaus feljegyezte naplójában, hogy szerette a „portásokat, pincéreket, liftboyokat és így tovább, fehéreket és feketéket. Majdnem mind a kedvemre valók. Mindegyikkel le tudnék feküdni". Sybille Bedford felidézi, hogy Klaust leginkább a „professzionális tahók" vonzották.

Ezalatt Erika közelebb került apjához, miközben, ahogy Weiss írja, „Klausnak a Varázslótól való elidegenedését nem csökkentette politikai nézetkülönbségeik megszűnése; valójában végig valami ennél sokkal mélyebbről volt szó. A testvérek között gyerekkoruk óta létező szent szövetség, amit Thomas Mannal és mindazzal szemben kötöttek, amit ő megtestesített, már nem maradhatott fenn ugyanazzal az intenzitással".

Pearl Harbour után Klaus úgy döntött, jelentkezik az amerikai hadseregbe. Az FBI jelentése szerint első testi vizsgálatából kiderült, hogy „szifilisszel fertőzött" és „13 arzén és 39 nehézfém-injekciót" kapott. Többször is elutasították, részben homoszexualitása miatt, mie-

lőtt 1942 decemberében felvették. Amikor a Földközi-tengeri frontra küldték, Erika megjegyezte, hogy gyerekkoruk óta jóformán első alkalommal látta boldognak. Szülei eljöttek elbúcsúzni tőle. Azt írta a naplójába: „Búcsúzásunkkor Z. megölelt, ami még sohasem történt meg."

Klaus egy nappal a kapituláció előtt érkezett meg Németországba. Hitte, hogy „amikor a Diktátor eltűnt – csakis akkor lesz újra lehetséges... Németországban élni, félelem és szégyen nélkül". Most már tudta, hogy ez nem igaz. 1945. május 16-án azt írta apjának:

> Nagyon súlyos hiba lenne a részedről, ha visszatérnél ebbe az országba és bármilyen politikai szerepet vállalnál. Nem mintha azt hinném, hogy bármi ilyesféle tervet vagy becsvágyat dédelgetsz. De arra az esetre, ha csábító ajánlatokat kapnál... A körülmények itt nagyon lehangolóak. Minden erőfeszítésed, hogy javíts rajtuk, reménytelenül el lenne tékozolva. A végén pedig téged hibáztatnának az ország jól megérdemelt és elkerülhetetlen nyomorúságáért. A legvalószínűbb, hogy meggyilkolnának.

Amikor Münchenben ellátogatott családi házuk romjaihoz, Klaus felfedezte, hogy a háború alatt *Lebensborn*ként használták, árja kefélőfészekként, „olyan helyként, ahol fajilag megfelelő ifjak és hasonlóképp jólnevelt hajadonok működtek együtt a német nemzet érdekében... Sok szép kisbabát nemzettek és szültek ebben a házban". Amikor a *Stars and Stripes* katonai magazin számára interjút készített Richard Strauss-szal, Strauss Hans Frankot, az auschwitzi lágerparancsnokot dicsérte, aki Hitlerrel ellentétben „valóban értékelte a zenémet". Találkozott Heinrich első feleségével, aki akkor szabadult Terezínből, és lányukkal, akit bebörtönöztek. Nem hitte, hogy a hétköznapi német embereknek ne lett volna tudomásuk arról, ami a koncentrációs táborokban történt. Azt írta: „idegennek érzem magam korábbi hazámban".

Erika négy hónappal Klaus után érkezett Németországba. Azt írta: „A németek, amint tudod, reménytelen eset. Szívükben viszolyogtatóan elegyedik és forr össze az önámítás és a becstelenség, a gőg és szolgaiság, a ravaszság és bárgyúság." Bedford ezt mondta róla: „Erika képes volt a gyűlöletre, a németeket pedig gyűlölte. Erikának ugyanis elég erőszakos természete volt. A háború alatt egy adott pillanatban azt hirdette, hogy minden németet kasztrálni kellene. És a bosszút – Klaus nem ilyen volt. Erika engesztelhetetlen volt."

Münchenbe érkezésekor bejelentette igényét a régi családi házra, amit szegény gyakorlatiatlan Klaus elmulasztott megtenni. Másik feladata az volt, hogy tudósítson a nürnbergi perekről. Ő volt az egyetlen újságíró, akit beengedtek a szállodába, ahol a náci vezetőket fogva tartották. Elárulta nekik, hogy kicsoda. „Ha arra gondolok, hogy az a nő járt a szobámban" – jegyezte meg Julius Streicher. Göringnek érdekesebb dolog jutott eszébe: elmagyarázta Erikának, hogy „ha ő lett volna felelős a «Mann-ügyért», másképp kezelte volna... Egy Thomas Mann-kaliberű németet minden bizonnyal hozzá lehetett volna idomítani a Harmadik Birodalomhoz". Erika leírja, hogy „amikor egy enyhe mennydörgés Göringet egy éppolyan enyhe szívrohamba rémítette, a Blitz kitalálója új matracot kapott az ágyikójába és ágyba szolgálták fel neki a reggelit". Amikor látogatást tett Hans Franknál és Ribbentropnál, „a lengyelországi mészáros épp a Bibliából olvasott fel a volt pezsgőárusnak".

Erika és Klaus egyre kevésbé lelték helyüket az új Németországban. Klaus filmekben kezdett dolgozni, volt egy rövid és fájdalmas együttműködése Roberto Rossellinivel. Egy munkatársa, aki ezekben az években együtt dolgozott vele, ezt mondta róla: „Nyugtalan ember volt.

Olyan sok ötlete volt és olyan sok energiája... Nem hiszem, hogy akár két percig képes lett volna nyugton ülni. Állandóan cigaretta lógott a szája sarkában, és állandóan mozgásban volt. Érezted az energiái vibrálását".

Most kellett volna eljönnie az időnek, hogy Klaus könyvei, különösen a száműzetésben publikált *Mephisto* és *A fordulópont*, az új Németországban is megjelenjenek. De az új Németország furcsa helynek bizonyult. Gustaf Gründgens visszatért a színpadra és éppolyan népszerű volt, mint akkoriban, amikor Göring protezsáltja volt. Weiss leírja, hogy miután nem kevés utánjárással sikerült jegyet szereznie egy teltházas előadásra, Klaus „alig kapott levegőt, amikor tanúja volt, hogy az első felvonásban színre lépő Gründgens láttán a közönség vastapsban tört ki, félbeszakítva az előadást".

Válaszul írt egy cikket, amelyben azt sugalmazta, hogy Emmy Sonnemann – a színésznő, aki Göringhez ment feleségül – karrierjét is újra kellene indítani. „Talán az Auschwitzban elgázosítottak valamelyike – írja – hátrahagyott egy színművet, amelyben ez a mélyen tisztelt asszony újból debütálhatna. A jó asszonyságnak nyilván fogalma sem volt Auschwitzról – és egyébként is, ugyan mi köze lehet a művészetnek a politikához?" Amikor 1952-ben megjelent *A fordulópont* német kiadása, Gründgens azt követelte, hogy a könyvből távolítsák el azokat a részleteket, amelyek ártanak az ő hírnevének. Ez meg is történt. A *Mephisto* 1956-ban megjelent németül, de csak az NDK-ban; egyetlen nyugatnémet kiadó sem kért belőle, még Gründgens 1963-ban bekövetkezett öngyilkossága után sem. Erika az ügyet a nyugatnémet Legfelsőbb Bíróság elé vitte, amely a könyv betiltása mellett döntött, Gründgens poszthumusz hírnevére való tekintettel. Hosszú várakozás után a könyv puhafedelű kiadása végül 1981-ben jelent meg Nyugat-Németországban, és film is készült belőle.

1946-ban, miközben volt szeretőjét és jelenlegi nemezisét a színpadon ünnepelték, Klaus úgy döntött, hogy hosszabb látogatásra visszatér Amerikába. Mivel nem volt egyetlen másik hely sem, ahova menjen, úgy tervezte, hogy Los Angelesbe utazik, ahol szülei a Pacific Palisades-en egy hatalmas és fényűző villában éltek; apját viszont tüdőrákkal diagnosztizálták és előkészítették műtétre Chicagóban. Erika Nürnbergben repülőre ült, hogy apja mellett legyen. Többé sosem hagyta el. A következő kilenc évben ő lett Mann titkára és első számú bizalmasa. Éppúgy, ahogy egykor Klausszal voltak elválaszthatatlanok, most apjával lett megbonthatatlan a viszonya. Évek múlva Elisabeth Mann így emlékezett vissza:

> Hazatért, mivel kimerítette a karrierjét, így hát apja művének szentelte magát... Erika nagyon erős egyéniség volt, nagyon domináns és mások fölött uralkodó személyiség, és meg kell mondanom, hogy a szerepet, amit élete második felében játszott mint apám menedzsere, anyám nem viselte mindig könnyen, mivel hozzászokott, hogy ő maga látja el mindezeket a feladatokat.

További feladatai közt Erika nekilátott a *Doktor Faustus* kéziratát meghúzni – negyven oldalt húzott ki; apja szerint ez jót tett a könyvnek.

Klaus írt az édesanyjának és felvetette, hogy keressenek neki egy bungalót a szülei házának közelében, továbbá, mivel nem tudott vezetni, szüksége volna „egy régi Fordra és egy fiatal sofőrre... A sofőrnek tudnia kell kicsit főzni is, és legyen jó megjelenésű". Anyja azonnal válaszolt: „Egy bérelhető lakás és egy sofőr, aki tud főzni, ráadásul vonzó is! Jó adag szerencsével sikerülhet egy szobát szerezni száz dollár fölött... Ez a demokrácia!" Klaus július végén érkezett Los Angelesbe, de kora ősszel már újra New Yorkban találjuk. Újra száműzetésben

volt, ezúttal családjától éppúgy, mint országától. Nővérét elvesztette az apja javára, ráadásul anyjánál is túlfeszítette a húrt. 1948-ban azt mondta: „Életemnek csak azokat a részeit érzem lényegesnek és valóságosnak, amelyekben [Erikának] is része van."

Klaus mostanra New York, Párizs, Zürich, Bécs és Amszterdam közt utazott oda-vissza. Amikor még egyszer visszatért Los Angelesbe, szülei egy hónap után megkérték, hogy távozzon, mert másik testvéreket és unokatestvéreket vártak. Erika segítségével sikerült a közelben egy albérletet találnia. Hat hónappal beköltözése után öngyilkosságot kísérelt meg úgy, hogy felvágta az ereit, altatót vett be és megnyitotta a gázcsapot. Kórházba került, az incidensről pedig beszámolt a sajtó is. Apja nem látogatta meg – egy barátjának ezt írta: „Két nővérem öngyilkos lett, és Klausban sok van az idősebb nővéremből. A késztetés benne is megvan, és minden körülmény ezt segíti elő – az egyetlen kivétel, hogy neki itt van a szülői ház, amelyre mindig számíthat." Anyja állítólag (Elisabeth szerint legalábbis) így csattant fel, amikor meghallotta a hírt: „Ha valóban meg akarta ölni magát, miért nem csinálta rendesen?" Erika azt írta egy barátnak: „Amint valószínűleg olvastad, Klaus – a hozzám legközelebb álló testvérem – megpróbált véget vetni az életének, és ez nemcsak egyszerűen egy csúnya sokk volt, de rengeteg időt felemésztő bajt is okozott." 1949. január 1-jén Klaus ezt írta a naplójába: „Nem akarom túlélni ezt az évet". Áprilisban, Cannes-ban levelet kapott egy nyugatnémet kiadótól, amiben közölték, hogy a *Mephisto* nem jelenhet meg, mert „Gründgens úr itt nagyon fontos szerepet játszik". Következő hónapban sikerült megölnie magát. Negyvenkét éves volt.

Mann Katiával és Erikával Stockholmban volt, amikor elérte a hír. „Belső együttérzésem – írja naplójába – az anya szívével és E.-val. Nem szabadott volna ezt tennie velük... Micsoda bántó, csúnya, kegyetlen tapintatlanság és felelőtlenség." Heinrichnek ezt írta: „Az ő esete olyan nagyon furcsa és fájdalmas, micsoda adottságok, vonzerő, kozmopolitizmus – és szívében a halálvágy." Hermann Hessének pedig: „Ez a felfüggesztett élet súlyosan nehezedik az elmémre és nagy fájdalmat okoz. A vele való kapcsolatom mindvégig nehéz volt, amiben hibás vagyok. Az életére a kezdetektől fogva árnyékot vetett az én életem." Úgy döntött, nem vesz részt fia temetésén és előadókörútját sem szakítja meg. A temetésre a családból egyedül Michael, a legfiatalabb testvér ment el, aki épp a San Francisco Symphony zenekarral turnézott; brácsáján egy largót játszott, mialatt a koporsót leeresztették a gödörbe.

Később Elisabeth azt mondta Erikáról: „Amikor Klaus meghalt, Erika teljesen, teljesen összeomlott – úgy értem, számára ez, ez a veszteség elviselhetetlen volt. Jobban megviselte, mint bármi más egész életében." Erika szüleivel visszatért az Egyesült Államokba és állampolgárságért folyamodott –hogy aztán megtudja, az FBI már megint megfigyelés alatt tartja. 1950-re már felterjesztés is született, hogy utasítsák ki az országból a kommunizmusa miatt. Mielőtt a dolog dűlőre jutott volna, Erika a távozás mellett döntött és szüleit is magával vitte. Addigra elég közel kerültek egymáshoz ahhoz, hogy apja Erika fölött érzett aggodalmáról írjon naplójában: „olyan könnyen követheti öccsét. Az nyilvánvaló, hogy nem akar minket túlélni." 1952 júniusában eladták a Pacific Palisades-i házukat és Svájcba költöztek. Thomas Mann ott halt meg három év múlva, nyolcvanéves korában.

Erika összeveszett a többi testvérével; Elisabethtel egy évtizeden át nem voltak beszélő viszonyban. 1961-ben anyjuk azt írta bátyjának: „Ami tönkreteszi... az öregségemet, az a többi gyerekem több mint barátságtalan viszonya a jó, kövér, legidősebbel." Erika éjt nappallá téve dolgozott apja háromkötetes levelezésének szerkesztésén, képviselte Klaus könyvének ügyét a nyugatnémet törvényszékeken, és ennyi év után első férjével hadakozott. Amikor két

német újság célzásokat tett rá, hogy vérfertőző viszonya volt Klausszal, beperelte őket és megnyerte a pert. 1969-ben halt meg, hatvanhárom évesen; vagyona egy részét Audenre hagyta, akivel évek óta nem találkozott.

Édesanyja 1980-ig élt. Monika, aki látta a férjét az óceánba fulladni, amikor 1940-ben az Atlanti-óceánon torpedótalálat érte Amerikába tartó hajójukat, 1953-ban Capri szigetére költözött és 1992-ben halt meg. Golo, aki az ötvenes évek végén visszatért Németországba és történész lett, 1994-ben halt meg. Michael 1977-ben öngyilkos lett. Elisabeth túlélte őket, 2002-ben halt meg. Élete nagy részét a tengerek tanulmányozásának és megőrzésének szentelte. Idős korában több interjút adott és együttműködött a Mann-család életrajzíróival. A családról a német televízió számára készült folytatásos, dramatizált dokumentumfilmben nagy nyugalmat és melankolius bölcsességet árasztó figuraként jelenik meg. („Amikor elmúltál harminc – mondta Golónak –, nem szabadna továbbra is a szüleidet hibáztatnod azért, ami vagy.") Megjelenésében volt valami különös, száraz, derűs rezignáltság, ahogy végiglátogatta a Mann-család életének helyszíneit, az elkövetett pusztítást a kamerának egyfajta elfogadással és annak a tudatával kommentálva, hogy semmit sem hagy ki.

MIHÁLYCSA ERIKA fordítása

KISS GYÖRGY: ÉN MÉG VAGYOK